

MAKALE / ARTICLE:

FRİEDRİCH A. HAYEK, ROBERT NOZİCK VE MURRAY N. ROTHBARD'IN DEVLET KAVRAMINA YAKLAŞIMLARININ MUKAYESELİ ANALİZİ

A COMPARATIVE ANALYSIS ABOUT APPROACHES TO
CONCEPT OF STATE BY FRIEDRICH A. HAYEK, ROBERT
NOZICK AND MURRAY N. ROTHBARD

Kerem YAVAŞÇA *

ÖZET

Bu makalede, 20. yüzyılda liberteryenizmin üç önemli düşünürünün devlet kavramı özelindeki görüşleri karşılaştırmalı biçimde irdelenmiştir. Bu bağlamda Friedrich A. Hayek, Robert Nozick ve Murray N. Rothbard'ın devlet kurumuna bakış açıları mukayese edilmiştir. Makalede adı anılan üç düşünürün devlete olan yaklaşımları yine üç başlık altında değerlendirilmektedir. İlk bölümde F. Hayek'in devlet kavramına yaklaşımının klasik liberalizm çerçevesinde şekillendiği ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde M. Rothbard'ın devlete yaklaşımının minimalist devlet yaklaşımını içerdiği ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde ise R. Nozick'in devletle ilgili fikirlerinin anarko-kapitalist bir zeminde vücut bulduğu açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise makalede görüşleri irdelenen yazarların devlet ile ilgili fikirleri karşılaştırmalı olarak tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberteryenizm; Friedrich A. Hayek; Murray Rothbard; Robert Nozick; Liberalizm

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. E-mail: kerem.yavasca@ahievran.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-3229-1722. Bu çalışma yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

The aim of the article is to analyze the approaches to the concept of state by three important scholars of libertarianism in the 20th century comparatively. Thus, the perspectives of Friedrich A. Hayek, Robert Nozick and Murray N. Rothbard about the concept of state are compared. The approaches to the concept of state by the aforementioned thinkers are evaluated in three sections. In the first section, it is pointed out that Hayek's approach was shaped in terms of classical liberalism. In the second section, it is argued that M. Rothbard's approach to state contained the minimalist approach to state. In the third section, it is explained that R. Nozick's ideas about state flourished in an anarcho-capitalist background. In the conclusion section, the opinions of the authors examined in the article are discussed comparatively.

Key Words: Libertarianism; Fredrich A. Hayek; Murray Rothbard; Robert Nozick; Liberalism

GİRİŞ

Liberalizmin doğuşu 17. yüzyıla kadar geri götürülebilmektedir. Bu dönemde fikri temelleri ortaya çıkan ve sonraki dönemlerde Adam Smith, John Locke, David Hume gibi düşünürlerin katkılarıyla olgunlaşan liberal anlayış, temel olarak klasik liberalizm olarak adlandırılmaktadır (Can ve Şahin, 2018, s. 9-11). Ancak, yüzyıllar içinde klasik liberalizmden önemli ölçüde farklılaşmasına rağmen, yine liberal düşünce geleneği içinde sayılan anlayışlar üretilmiştir. Herbert Spencer ve Gustave de Molinari gibi düşünürlerin siyaset felsefeleri bu bağlamda değerlendirilebilir (Davies, 2013, s. 206). Yüzyıllar içinde liberal siyaset felsefesinde ortaya koyulan görüşler çerçevesinde farklı liberal geleneklere olan entelektüel ilgi artmıştır. Lakin liberal düşünürlerin birkaç istisna dışında devlete karşı kuşkucu bakışları belirgindir. 20. yüzyıl, liberal siyaset felsefesinin bilhassa devlet kurumuna yaklaşımı konusunda, zengin tartışmalara sahne olmuştur. Bu bağlamda, klasik liberalizmin ortaya koyduğu devlet anlayışından farklılaşan anlayışlar da bu tartışmalar ile şekillenmiştir.

Bu makalede, 20. yüzyıldaki liberteryenizm⁶ fikriyatında yer alan klasik liberalizm ve ondan farklı argümanlar geliştiren iki farklı anlayışı temsil eden üç önemli düşünürün devlet kavramı

⁶ Liberalizm ve liberteryenizm kavramları arasında özellikle İngilizce konuşulan dünyada bir gerilim söz konusudur. Bu çevrede önceleri liberalizm kavramı yaygın olarak kullanılırken, özellikle ABD’de bu kavramının içeriğinin zamanla değişmesinden ötürü liberteryen kelimesi klasik liberalizm kavramlarına işaret etmesi için kullanılmış ve bu kullanım yaygınlaşmıştır. Bkz. (Palmer, 2016, s. 31); (Davies, 2013, s. 192). Türkçe’de ise bu iki kavramın birbirinden net bir biçimde ayrışmaması sebebiyle bu makalede liberteryenizm kavramı liberalizm kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır.

hakkındaki görüşleri analiz edilecektir. Bu bağlamda klasik liberalizmin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi olarak kabul gören Friedrich A. von Hayek'in; bunun yanı sıra, minimal bir devlet anlayışını savunan Robert Nozick'in, ve devlete karşı kuşkulu bakışı daha uç noktalara taşıyan argümanlar geliştiren Murray N. Rothbard'ın devlete yaklaşımları ele alınacaktır. Zira 20. yüzyılda liberalizmin devlet anlayışındaki tartışmaları anlamlandırabilmek için, klasik liberalizmin ve ondan farklılaşan iki anlayışın bir hülasasını ortaya koyan Hayek, Nozick ve Rothbard'ın görüşleri irdelenmelidir. Bu bağlamda, düşünürlerin devlet kavramına bakış açıları karşılaştırmalı biçimde sunulmaya çalışılacaktır. Böylece, devlete şüpheyle yaklaştıkları varsayılan liberteryen yazarların aralarındaki görüş farklılıklarının ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır.

Liberteryen düşüncede, insan hak ve özgürlüklerini ihlal edebilecek başlıca kurumun devlet olması savına dayanarak, devlet minimalist bir çerçevede değerlendirilir. Mamafih, liberteryen akım içinde farklı yaklaşımlar mevcuttur ve bu düşüncelerin birbirinden farklılaşan yönlerinin ortaya koyulma ihtiyacı vardır (Kocaoğlu, 2018, s. 241). Bir başka ifadeyle liberteryen yazarların birbirinden farklı devlet tasavvurlarını incelemek hem liberteryen akımın muhtevasını anlamak için gereklidir; hem de düşünürlerin felsefi arka planlarını anlamlandırmak için önemlidir. Makalede fikirleri incelenecek olan üç düşünürün ilki olan Hayek, klasik liberalizme paralel görüşleri savunmaktadır. Diğer iki düşünür ise Hayek'ten farklılaşmaktadır. Zira Hayek'ten farklı olarak "Liberteryanizm içindeki en temel ayırım, Nozick ve Rothbard çizgisi olarak kendini göstermektedir. Bu isimlerin kavramsal karşılığı ise, minarşizm⁷ ve anarko kapitalizmdir." (Yaman, 2018, s. 276).

Liberteryen düşünürlerin özgürlük ve mülkiyet hakkını odağa almaları ve bu iki özel alanın devlet müdahalesinden masun tutulmasını istemeleri sebebiyle temelde Lockeçu bir tutum içinde oldukları söylenebilir (Erdoğan, 2006, s. 72). Bu çerçevede Hayek, alt-yapı hizmetleri ve adaletin sağlanması gibi faaliyetlerin yerine getirilmesi açısından devleti gerekli görmektedir. Devletin bu alanlara müdahalesini sınırlayan unsur ise bireysel özgürlüklerin kısıtlanmaması gerekliliğidir. Hayek'ten farklı olarak, Nozick minimal devleti savunmuştur ve devlete yapılan vurgu ile bireysel özgürlükler arasında ters orantılı bir ilişkiden söz etmiştir. Nozick öz itibarıyla, bireylerin birbirine zarar vermesinin önüne geçmesi bakımından devlet kurumuna yaklaşmakta ve devlet aygıtını yalnızca bu ilke doğrultusunda gerekli görmektedir. Rothbard ise konuya anarko-kapitalist bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Buna

⁷ Bu kavram makalede farklı yerlerde *minarkizm* olarak da kullanılmıştır. Bunun sebebi atıf yapılan yazarların kullanımlarına sadık kalma ilkesidir.

göre, devletin varlığının ne sebeple olursa olsun bireysel özgürlükleri kısıtlayacağını savunan Rothbard, bireylerin her türden sorunlarını piyasada mübadele yoluyla çözebileceklerini savunmuştur.

Yukarıda çizilen çerçevede, liberteryenizmin 20. yüzyılda önde gelen üç düşünürünün devlete olan yaklaşımları üç başlık altında değerlendirilecektir. İlk bölümde Hayek'in siyaset felsefesi ve devlete yaklaşımı tartışılacaktır. İkinci bölümde Nozick'in siyaset felsefesi ve devlete dair fikirleri sunulacaktır. Üçüncü bölümde Rothbard'ın siyaset felsefesi ve devletle ilgili fikirleri irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise makalede görüşleri irdelenen yazarların devlete ilgili fikirleri karşılaştırmalı olarak tartışılmaya çalışılacaktır.

1. FRIEDRICH A. HAYEK

Friedrich August von Hayek, 1899'da Viyana'da dünyaya gelmiş; gençlik yılları Avrupa'nın çalkantılı yıllarında geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda orduda görev almış ve yüksek öğretimini savaş sonrasında tamamlamıştır. 1923'te Viyana üniversitesinden iki farklı alanda doktora derecesi (hukuk ve siyaset) alarak mezun olmuştur. Bu dönemde liberteryenizmin ünlü fikir adamlarından biri olan Avusturyalı ekonomist Ludwig von Mises'in liberal fikirlerinden etkilenen Hayek, çalışmalarını bu alana kaydırmıştır. Kamu sektöründe beş yıl süreyle Mises'le birlikte çalışmasının ardından 1927'de Institu for Business Cycle Research'te direktörlük yapmıştır. "Bu enstitü iş döngüsünün teorik ve ampirik incelemesi için tahsis edilmişti." (Boettke, 2016, s. 141). Sonraki yıllarda Hayek, akademik hayatına İngiltere'de devam etmek istemiştir. Bu bağlamda 1938'de İngiliz vatandaşı olmuş ve London School of Economics'te profesör ünvanıyla dersler vermiştir.

Hayek ekonomide, temel olarak kamu müdahaleciliğini savunan Keynesyen fikirleri eleştirmiştir. Bu fikirlere karşı, piyasa ekonomisini ve devletin ekonomideki sınırlı rolünü savunmuştur. Keynesyen fikriyatla mücadele eden Hayek, 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri olmayı başarmıştır. İktisat alanında İngilizce yayımlanan akademik dergilerde 1931-1935 arasında en çok referans yapılan üçüncü kişi olan Hayek, Keynes ve Robertson'un ardından gelmiştir (Ebeling, 1999, s. 28). Hayek, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da güçlenen planlama ekonomisini eleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde yazdığı *Kölelik Yolu (The Road to Serfdom)* kitabında faşist rejimler ile sosyalist rejimleri birbirine benzeterek, bu tip yönetimlerin birey hak ve özgürlüklerini kısıtlayan diktatöryal rejimlere dönüşme eğilimini vurgulamıştır (Hayek, 2014).

Hayek'in fikirlerinin odağında kurucu rasyonalizm felsefesine temelden bir karşı çıkış yatmaktadır. "Kurucu Rasyonalistler akla dayalı olarak herhangi bir sosyal düzeni, toplumu, doğayı en ideal şekilde yeniden tasarlayabileceklerine veya dönüştürebileceklerine inanırlar. Sosyalizm ve faşizm bu kurucu rasyonalist aklın iki örneğidir." (Gürpınar, 2016, s. 354). Hayek ise kurucu rasyonalistlerin aksine, doğal olana müdahalede bulunulduğunda başlangıçta planlanmamış yahut bir başka ifadeyle niyet edilmemiş sonuçların ortaya çıkabileceğini iddia etmiştir. Hayek, fikirlerine muhalefet ettiği kurucu rasyonalizmi şu sözcüklerle ifade etmektedir:

(K)urucu rasyonalizm, her şeyi rasyonel kontrolün konusu haline getirme amacında, somutu tercih edişinde ve soyut kuralların disiplinine boyun eğmeyi reddedişinde, irrasyonalizmle birlik oluşturmaktadır. Kuruculuk sadece nedensel olmamak zorunda olan ve üzerlerinde hiçbir rasyonel muhakemenin, eğer daha başında mevcut değilse, anlaşma yaratmayacağı belirli amaçlara hizmet edebilir (Hayek, 2014, s. 368).

Düşünürün emeğinin geçtiği en önemli kurumlardan biri ise Mont Pelerin Topluluğu'dur. Hayek, "...Karl Popper, Karl Polanyi, Milton Friedman, Ludwig von Mises ve George Stigler gibi düşünürlerin de bulunduğu üst düzey entelektüellerle birlikte bir çeşit liberal enternasyonal olan Mont Pelerin Topluluğu'nu kur[muş] ve 1961'e kadar bu topluluğun başkanlığını yürüt[müştür]." (Yılmaz, 2010, s. 449). Bu toplulukta serbest piyasa ekonomisine dayalı ve insan hak ve özgürlükleri odaklı fikirler geliştirilmiştir. Sonraki yıllarda -1950'de- Londra'dan ayrılan Hayek, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) giderek Chicago Üniversitesi bünyesinde çalışmaya başlamış; yaklaşık on yıl sonra ise Almanya'ya dönerek Freiburg Üniversitesinde görev yapmıştır. 1962'den 1968'e değin bu üniversitede çalıştıktan sonra emekliye ayrılmıştır.

Friedrich A. Hayek akademik kariyerinde üretken bir bilim insanı olarak birçok kitap yayınlamıştır.⁸ Hayek'in kitapları arasında ikisi evrensel olarak diğerlerinden daha popüler hale gelmiştir. İlki *Kölelik Yolu* (2014) isimli kitabıdır. Bu kitabı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınlanmıştır. Bu dönemde planlamacı ekonomileri eleştiren Hayek, diktatörlük rejimlerinin insan hak ve hürriyetlerini kısıtlayacağını vurgulamıştır. İkinci popüler kitabı ise *Özgürlüğün Anayasası* (2013) isimli kitabıdır. Kitabını 1960'ta ABD'de yayınlayan Hayek,

⁸ Yazarın bibliyografisinde yer alan yayınlar konusunda farklı sayılar verilmiştir. Örneğin Sallas (2010, s. 103) Hayek'in ilgili alanlarda yazdığı en az 54 kitabı olduğunu söylemektedir. Boettke (2016, s. 140) ise 130 makale ve 25 kitap yayınladığını iddia etmektedir.

hukukun üstünlüğüne vurgu yaparak, bireysel özgürlüklerin gelişmesi açısından ülke yönetimlerine önerilerde bulunmuştur. Yazarın bu eseri 20. yüzyıl liberalizminin temel kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Yılmaz, 2010, s. 450).

Hayek 1974'te Nobel İktisat Ödülü'nü kazanmıştır. İktisat bilimine katkıları ve bunun yanında bireysel özgürlükleri önceleyen siyasal tutumu ile 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Hayek 1992 yılında Almanya'da hayatını kaybetmiştir.

1.1. Hayek'in Devlet Hakkındaki Görüşleri

Hayek'in devletle ilgili spesifik görüşlerine geçmeden önce, siyaset felsefesinde vurguladığı kavramlardan kısaca söz etmek gerekir. Hayek, totaliter rejimlere karşı bireysel özgürlüklerin korunduğu liberal devlet yapısını savunmaktadır. Buna göre, insanın tabiatı gereği sahip olduğu yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı gibi özgürlükler ancak piyasa ekonomisinin uygulandığı ve hukuk devleti ilkesinin⁹ benimsendiği toplumlarda sağlanabilir. Ezcümle, Hayek bu kavramların birbirinden bağımsız şekillerini değil, bir arada olduğu bir tahayyülü ön plana çıkartmaktadır.

Hayek'in devlet kurumuna bakışında ekonomi alanı oldukça önemli bir yer tutar. Devletin ekonomiye müdahalesinin "...gereklilik mazeretiyle meşruiyeti sağlanırsa, bu meşruiyetin sınırlarını çizebilecek ahlaki ve normatif bir engel kalmayaca[ğın] ve bu şekilde] ...kaçınılmaz olarak devletin ekonomiyi yutmasını ve akabinde de demokrasi ve özgürlükleri ortadan kaldırmasını getirece[ğini]" vurgulamıştır (Gürpınar, 2016, s. 353).

Hayek'in özgürlük konusundaki görüşleri oldukça açıktır. Özgürlüğü, zorlamanın yokluğu olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla zorlamanın, bireyin özgür alanını daraltıcı ve hatta yok edici yönünü vurgulamaktadır. Ancak, özgürlük konusunda zorlamanın niteliği kavramın tanımını zorlaştırmaktadır. Hayek bu zorluğu aşmak için bir ayrıma gitmektedir. Yazara göre İngilizce 'compell' kelimesi, şartların etkisi altında beliren bir zorlamayı kastederken, 'coerce' kelimesi ise bir insanın etkisiyle bir duruma zorlanmak anlamı taşımaktadır. Hayek önemli olanın, bir insanın diğer insanı bir faaliyette bulunması için zorlaması (coerce/icbar) olduğunu belirtir (Hayek, 2013, s. 213). Buna göre, bir bireyi bir diğerinin yaptığı baskıdan koruyabilecek yegâne unsur, kişinin özgür alanıdır. Özgür alanı doğuran en önemli unsur ise özel mülkiyet kavramıdır. Bir başka ifadeyle, Hayek'e göre özel mülkiyet zorlamanın

⁹ Hayek, piyasanın ortaya çıkışında kendiliğinden doğan düzen argümanını savunmuştur. Ayrıca "Hukukun da piyasa gibi 'kendiliğinden' doğan bir düzeni olduğu ve bir dizayn değil insan eylemlerinin sonucu olduğunu..." iddia etmektedir (Boettke, 2016, s. 147).

önündeki en önemli koruyucudur. Devletin bu sürece müdahil olması ise esas odaklanılan konudur. Hayek zorlama (icbar) konusunda devleti faydalı olarak değerlendirmektedir. Zira bir insan diğerini bir şey yapması için zorladığında, devlet zor kullanarak bireyin üzerindeki bu tehdidi savuşturabilir. Bu anlamıyla devlet, temel olarak bireysel özgürlükleri korumakta bir araçtır. Ne var ki, devletin zor kullanma gücüne sahip olması, bu gücü birey üzerinde kullanabilme riskini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda, bireyin devletten nasıl korunacağı sorusu akla gelmektedir. Hülâsa sorun, bireyin bireye karşı zorlama yapması değil, bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla güç kullanma yetkisi verilen devletin bireyi zorlama yetkisinin nasıl kontrol altına alınacağı meseledir.

Hayek, devletin bireyi zorlaması sorunsalında, çözümü yasal düzenlemelerde görmektedir. Zira yasalar/kanunlar, toplumsal kuralların en başta gelen ögesidir. Devlet bu yolla bireylerin birbiri üzerinde baskı kurmalarına mahal vermeyen bir zemin edinecektir. Hakeza, kanunlar aynı zamanda devleti de bağlamaktadır ve birey üzerinde baskı kurma teşebbüsüne de engel olacaktır. Hayek, kanun aracılığıyla bireysel özgürlüklerin korunması konusunda birkaç önemli hususa dikkat çekmektedir. Buna göre kanunların caydırıcılığının sağlanması için kaçınılabilir ve tahmin edilebilir olması gerekmektedir (Hayek, 2013, s. 227). Bu sayede bireylerin, kanunların yaptırımına (cezalandırma) gerek kalmaksızın oto-kontrol mekanizması ile diğer kişilerin bireysel özgürlük alanına girmekten kaçınacakları ön görülmektedir.

Bunlardan farklı olarak Hayek, devletin iki konuda zorlama yapabileceğini dile getirmektedir; askerlik ve vergilendirme (Hayek, 2013, s. 228). Buna göre, devletin bireysel özgürlükleri koruması için bazı harcamalar yapması gerekmektedir; bu sebeple bireyleri bu iki konuda karşılıksız zorlama hakkına sahip olduğu varsayılmaktadır. Hayek, özellikle “suça karşı koruma ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesi” gibi bazı kritik hizmetlerin sunulabilmesi için vergilere ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Hayek, 2009, s. 218).

Son kertede, Hayek’in devlet hakkındaki görüşlerinin hukuk devleti ilkesi çerçevesinde zuhur ettiği söylenebilir. Zira devletin varlığını, bireysel özgürlükleri koruma görevine dayandıran Hayek, bu zor kullanma hakkının keyfilik içermemesi gerektiğini belirtmektedir. “Hayek’e göre keyfi yönetimden hukuksal yönetime geçme liberalizmin tarihsel bir hedefidir.” (Öztürk, 2018, s. 184). Bu sebeple devletin de uyması gereken kuralların varlığına işaret eden Hayek, hukuk devleti ilkesinin önemini vurgulamaktadır. Hülâsa zor kullanma tekeli verilen ve bu tekeli bireyleri korumak adına kullanan siyasal iktidara sınırsız güç kullanma yetkisi

verilmemektedir. Devlete tevdi edilen bu kritik yetki ancak, önceden belirlenmiş bazı katı şartlar dâhilinde kullanılabilir.

2. ROBERT NOZİCK

Robert Nozick, 1939 New York doğumludur. ABD'nin en prestijli eğitim kurumlarından biri olan Columbia ve Princeton üniversitelerinde akademik eğitimini tamamlamıştır. 2002'deki vefatına kadar Harvard üniversitesinde profesör ünvanıyla çalışmıştır. Akademik kariyerine ek olarak, bir süre Amerikan Felsefe Derneği'nin başkanlığını yürütmüştür. En ünlü eseri olan *Anarchy, State, and Utopia (Anarşi, Devlet ve Ütopya)* isimli kitabını 1974'te yayımlamıştır. Bu eserini John Rawls'ın 1971'de yayımlanan *A Theory of Justice (Bir Adalet Kuramı)*'na eleştiri getirmek amacıyla yazmıştır. Diğer önemli eserleri ise şunlardır: *Philosophical Explanations* (1981); *The Examined Life* (1989); *Nature of Rationality* (1993); *Socratic Puzzles* (1997).

1960'lı yıllarda Batı dünyasında sol eğilimli görüşler yükselişe geçmiştir. Özellikle kaynakların adil dağıtımı hususunda siyasal, sosyal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler 1970'lerin başında Rawls ve Nozick'in ünlü eserlerini kaleme aldıkları başlıca konular olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Rawls ve Nozick adalet ve adil bölüşüm konularını gündeme getirmişlerdir. Her iki yazar da geniş anlamda bakıldığında liberal bir perspektiften ilgili sorunlara yaklaşmışlardır ve bu yönelimler çerçevesinde geliştirdikleri düşünceler ile entelektüel camiada yankı uyandırmışlardır. Rawls eserinde adil dağıtımcı bir teori önerirken, Nozick bunu eleştirmiş ve dağıtımcı devlet yerine minimal devlet anlayışını savunmuştur. Yani Rawls'un bireysel özgürlüklerle refah devletinin bağdaşabileceği yolundaki tezine karşı Nozick, görevi sadece birey haklarını korumakla sınırlı olan bir devletin meşru olabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, Nozick'in eseri (*Anarşi, Devlet ve Ütopya*), liberteryenizm akımının önde gelen örneklerinden biri olarak nitelendirilebilir. Norman Barry bu kitabı, liberteryen siyasi düşüncede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayınlanan en önemli kitap olarak değerlendirmektedir (Barry, 1986, s. 132). Ayrıca Nozick'in fikirleri, 1980'lerde yeşermeye başlayan yeni sağ (new right) akımının tezlerinin oluşmasında da önemli katkılar yapmıştır. İngiliz Başbakanı Margaret Thatcher'ın, "toplum diye bir şey yoktur" ifadesi bu dönemin ruhunu yansıtmaktadır.¹⁰ 1980'lerde yeni sağ akımının önemli bir siyasi temsilcisinin anonimleşmiş ve bir aksiyom vasfı kazanmış bu veciz sözlerini, Nozick'in bireysel

¹⁰ İlgili söyleşi için bkz. <https://www.margarethatcher.org/document/106689>

özgürlükler ile minimal devlet anlayışı arasında kurduğu bağlantının bir tezahürü olarak görmek mümkündür (Borovalı, 2006, s. 9-11).

Anarşi, Devlet ve Ütopya, diğer felsefi metinlerin aksine, akıcı bir dille biçimde yazılmıştır. Yazar tarafında somut örnekler verilerek, kitapta ifade edilenler soyutluktan arındırılmaya çalışılmıştır. Aslında, kitabın etkisi siyaset felsefesiyle de sınırlı kalmamış, 20. yüzyılın genel entelektüel mirası içinde seçkin bir yer edinmiştir. Nitekim bu eser *Times Literary Supplement* tarafından İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en etkili yüz kitaptan¹¹ biri olarak sayılmıştır. *Anarşi, Devlet ve Ütopya* kitabı hakkında bir değerlendirme kaleme alan Murat Borovalı kitabın temel olarak üç tez üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir (2006, s. 12).

- i. Anarşist tezlere karşı sınırlı (minimal) devlet anlayışının savunusu.
- ii. Minimal devletten daha fazla yetki barındıran devlet anlayışının meşru olmayacağı savunusu.
- iii. Bireylerin kendi ütopyalarını oluşturabildikleri en iyi sistemin minimal devletin sağlayabileceği savunusu.

“Robert Nozick’in düşüncelerini açıkladığı *Anarşi, Devlet ve Ütopya* kitabı Rawls’ın teorisini eleştiren önemli analizler içerirken, sadece eleştirilerden oluşmaz ve yeni bir kurgu da meydana getirir.” (Yaralı-Akkaya, 2010, s. 224). Bu kurgunun temel taşlarından biri Nozick’in siyaset felsefesinde yer verdiği birey haklarına atfettiği önemdir. Bunun sınırı ise yan sınırlamalardır. “Yan sınırlamalar, diğer insanların belli şekillerde dokunulmazlıklarını ifade eder.” (Nozick, 2006, s. 68). Bu şekilde birey hakları ve bireyler arasındaki ilişkiler konusunda denge sağlanmaktadır. Nozick, özellikle saldırmazlık ilkesinin altını çizmiştir. Bireylerin sahip olduğu saldırıdan masun olma hakkını devletler arasındaki saldırmazlık ilkesiyle bağdaştırarak açıklamaktadır (Nozick, 2006, s. 68). Böylece egemen bireyin varlığını güçlendirmesi mümkün olacaktır.

2.1. Nozick’in Devlet Hakkındaki Görüşleri

Nozick, anarko-kapitalist görüşlerin aksine devletin faydalı bir varlık olabileceği savını tamamen reddetmez. Devletin gece bekçisi (night watchmen) olarak varlığını meşru ve gerekli görür. Zira devletin birey haklarını ihlal etmeden var olabileceği hakkında olumlu görüşlere sahiptir (Barnett, 2007, s. 171). Bu çerçevede Nozick’in devlet hakkındaki görüşünü minimal devlet ya da minarkizm savunusu olarak özetlemek mümkündür. Minarkizm,

¹¹ Bu eserlerin listesi için bkz. (The Hundred Most Influential Books Since the War, 1996, s. 17).

“...devletin ahlâken meşru olduğu veya özgürlüklerin korunması için gerekli olduğu sonucuna ulaşan, ancak her türlü devletin değil sadece ve sadece minimal bir devletin (gece bekçisi devlet, sınırlı devlet) meşru olduğunu ileri süren anlayışı” ifade etmektedir (Uslu, 2007, s. 144).

“Nozick’in teorisinde devlet doğal durumdan kademeli olarak doğar.” (Yayla, 2009, s. 209). Düşünüre göre, toplumu oluşturan bireylerin yükümlülükleri sadece diğerlerine zarar vermemek ve onların yaşamlarına karışmamakla sınırlıdır. Yani onlara yardım etmeyi içermez. Ücretsiz eğitim, sağlık ve karşılıksız ekonomik destek birey hakkı değildir. Zira Nozick’e göre eğer hak yoksa yükümlülük de yoktur. Nozick anarşistlere karşı, bireylerin zarar görmeme ve hayatlarına karışılmama haklarının korunmasını sağlayacak gece bekçisi devletin meşruluğunu savunmaktadır. Nozick ilgili eserlerinde sınırlı yetkileri bu bağlamdan fazla olan devletin meşru olmayacağını savunmaktadır (Erdoğan, 2002, s. 101). Buna göre, refah devleti vergi aldığı bireyleri diğerlerine yardım etmeye zorladığı için kişilik haklarını ihlal etmiş olacaktır.

Nozick, minimal devleti, kişilerin kendi ütopyalarını yaşamalarını sağlayacak en iyi yapı olarak sunmaktadır. Buna göre devletin çoğulcu toplum yapısını koruması gerekmektedir. Böylece Nozick’in devlet anlayışının bireyin tercihlerine saygı duyan ve çoğulculuğu gözetten bir anlayış olduğu söylenebilir. Bundan farklı olarak, Nozick toplum çıkarı için birey çıkarının feda edilemez olduğunu savunmaktadır. Yani yazar ahlaki bir hiyerarşi olmadığı sonucuna varmaktadır (Nozick, 2006, s. 67). Ayrıca, devletin meşruluğunu koruması için iki şartı yerine getirmesi gerektiğinin altını çizmektedir: Güç kullanma tekeline sahip olmak ve herkesi koruyorum olmak (Nozick, 2006, s. 158).

Netice itibariyle Nozick’in minimal/minarkist devlet anlayışını savunmakta olduğu söylenebilir. Yani devletin meşruiyeti yalnızca hukuku tesis etme ve vatandaşlarının güvenliğini sağlama görevini yerine getirmesine bağlıdır (Gürpınar, 2016, s. 330).

3. MURRAY N. ROTHBARD

Rothbard 1926’da New York’ta dünyaya gelmiştir. Eğitimini Columbia Üniversitesinde tamamlamış; 1956’da aynı üniversiteden iktisat alanında doktora derecesi almıştır. Rothbard’ın entelektüel gelişiminde Avusturya İktisat Okulu’nun önde gelen temsilcilerinden Ludwig von Mises’in önemli bir yeri vardır. New York üniversitesinde Mises’in verdiği seminerlere aktif olarak katıldığı ve onun fikirlerinden etkilendiği bilinmektedir (Taner, 2009, s. 49-50).

Rothbard akademik yaşamında oldukça üretken bir yazar olarak bilinmektedir. Öyle ki, Mises Institue tarafından yayımlanan bibliyografyası (yalnızca eserlerinin künyeleri) 62 sayfa tutmaktadır. Bu sebeple tam olarak kaç yayını olduğunu tespit etmek bile zahmetli bir uğraştır. Kısaca, 25 yayımlanmış kitabı ve *Freeman*, *National Review*, *Libertarian Forum*, *Journal of Libertarian Studies*, *Review Of Austrian Economics*, *Rothbard-Rockwell Report* gibi dergilerde yayınlanan yüzlerce makalesi olduğu belirtilebilir. Bu itibarla Rothbard'ın, 20. yüzyılın en üretken fikir adamlarından biri olduğu söylenebilir.

Farklı zamanlarda hem sağ hem de sol akımlar içinde bulunan yazar, kendini “radikal bir sağcı” olarak tanımlamıştır. Ne var ki, birbirinden farklı politik çevrelerde bulunan Rothbard'ın temel olarak bazı ilkeler çerçevesinde hareket ettiği söylenebilir. Bireycilik, özgürlük ve anti-devletçilik onun ana ilkeleridir. Zira içinde bulunduğu politik grupların anti-devletçi özelliği sürdüğü müddetçe onlarla bir arada olmuştur (Taner, 2009, s. 51-52). Rothbard sağ-sol ayrımının anlamlarını sorgulayan yazılara yer verdiği *Left And Right: A Journal of Liberterian Thought* adında bir de dergi çıkartmıştır.

Rothbard 20. yüzyılın ikinci yarısında revaçta olan ılımlı ve orta yol arayan akımlardan farklı olarak, radikal bir anlayışla sınırları zorlamayı tercih etmiştir. “Kendini devlet karşıtı sağla özdeşleştiren Rothbard, Amerikan sağcı kültürüyle liberteryenizm arasında ince bir çizgide fenomenal bir hareketin öncülüğünü yapar.” (Gürpınar, 2016, s. 252). Bu bağlamda, akademik üretkenliği her alana yansımıştır. Siyasetten ekonomiye, tarihten iktisada uzanan geniş bir alanda çalışmalara imza atmıştır.

Rothbard'ın liberteryen akım içinde de fikirsel değişimleri olmuştur. Üniversite yıllarında Mises'in de etkisiyle klasik liberal fikirleri benimsemiş; daha sonraki yıllarda bireyci anarşizm görüşlerine yatkınlık göstermiştir. Bir başka deyişle, önceleri sınırlı devlet fikrine yatkın olan düşünür, sonraki yıllarda devletin varlığını sorgulayan bir çizgiye evrilmiştir. Bu süreç sonunda Rothbard, anarko-kapitalist bir bakış açısıyla devletin insanlığın karşısındaki en büyük tehlike olduğunu ileri sürmüştür. Keza yazar, 1950'lerde McCarty'ciliğin yaygınlaştığı dönemde ABD'nin en önemli kaygısının komünizm değil devletçilik olduğunu belirtmiştir.

Rothbard ünlü eseri *Özgürlüğün Etiği* (2009) kitabında, sübjektif bir etik anlayışına nazaran, nesnel bir etik anlayışını öne çıkartmaya çalışmaktadır. Bu amaçla mülkiyet hakkını ve bireyi öne çıkartan bir anlayışı savunmuştur. Yazar böylece devletsiz toplum idealinin temellerini ortaya çıkartmaktadır. Devletin ekonomideki rolünü ise üretim-fiyat müdahalesi ve tekelci

imtiyazlar ayrımı yaparak analiz etmektedir (Taner, 2009, s. 55). Bunlardan farklı olarak, devletin varlığına meşruiyet kazandıran güvenlik ve savunma hizmetlerinin piyasada devletten bağımsız olarak giderilebilmesini tartışmaktadır. Bu iddiasını “saldırmazlık” (non-aggression) ve “öz-sahiplik” (self-ownership) ilkelerine dayandırarak güçlendirmektedir. Keza bu ilkeleri felsefi düşüncelerinin temeline yerleştirmiştir ve sosyal teorisinin temel taşları haline getirmiştir (Kuznicki, 2012).

3.1. Rothbard’ın Devlet Hakkındaki Görüşleri

Rothbard liberteryen gelenekte yer alan yaygın devlet kuramlarına eleştirel bakmaktadır. Öncelikle rekabetten masun tutulan tekel durumundaki devlet yapısının pahalı ve kalitesiz bir hizmet sunduğunu söylemektedir. Bu bağlamda alt yapı hizmetlerinin sağlanması adına gerekli görülen devletin aslında toplum için bir hizmetçiden öte bir eşkıya haline gelmesinin altını çizmektedir. Zira devlet kalitesiz ve pahalı sunduğu hizmetleri sağlamak için vergilendirme yapmaktadır. Bu vergilendirme ise gönüllülük esasına göre değil, zor kullanılarak alıkoyulan bir zenginlik yaratmaktadır. Rothbard bunun tersini savunanlara yani verginin gönüllü olarak verildiğini düşünenlere, vergi ödemelerini yapmadıklarında ne olacağına bakmalarını önerir (Rothbard, 2006, s. 62). Ona göre ödenmemesi durumunda cezalandırılacağınız bir para sizden gasp yoluyla alınıyor demektir. Böylece vergi toplamının devleti ayakta tutmak için verilen gönüllü bir faaliyet değil, aksine zorla alınan bir eşkıya faaliyeti olduğunu söylemektedir. Ezcümle, Rothbard’a göre “Devlet (...) özel mülkiyetin yağmalanmasının yasal, düzenli ve sistematik bir kanalını sağla[maktadır].” (Rothbard, 2009a, s. 40).

Yazar, devletin güç kullanımı konusunda tekel durumda olmasına rağmen, bireylerin birbirlerine karşı işlediği suçları engelleyemediğini ifade etmektedir. Zira adaleti sağlama, yargılama faaliyetlerini yürütme ve topluma karşı zararlı bireyleri toplumdan uzaklaştırma göreviyle donatılan devlet, bu görevleri çoğunlukla bireylerin lehine değil, kendi lehine gelişecek şekilde bozmaktadır. Yani devlet tekelleşme ile zenginlik üretmek için bir araç değil, bilakis onu engelleyici bir amaç haline gelmiştir (Rothbard, 2009b, s. 167-180). Franz Oppenheimer’e göre bireylerin zenginleşmesinin iki yolu vardır. Biri, gönüllü olarak yapılan mal ve hizmetlerin mübadelesi yani ticaret ile elde edilen zenginlik; diğeri ise zorla sahip olunan zenginliktir (Rothbard, 2009b, s. 167-180). Rothbard, devletin ikinci yöntemle kendini zenginleştirdiğini iddia etmektedir. Ona göre “yalnızca hükümet [devlet] gelirini baskı ve şiddet yoluyla elde eder. (...) Bu zorla el koymanın adı ise ‘vergilendirme’dir.” (Rothbard,

2006, s. 57). Ayrıca vergilendirme yoluyla bireylerin de zenginleşmesinin önüne geçilmektedir. Güç kullanma tekeline sahip devlet bu yolla bireyler üzerinde iktidarını güçlü bir biçimde kurmaktadır. Dolayısıyla Rothbard'ın devlet hakkında en önemli tespiti, devletin gönüllülüğe değil, zora dayanan bir yapı olmasıdır. Oysa liberteryenizm akımındaki yaygın anlayışa göre devlet, gönüllülük esasına bağlı olarak toplum için bazı hizmetleri yerine getirmektedir ve bireyler de rızasıyla, hizmet sağlaması için devleti finanse etmektedir. Görüldüğü üzere, Rothbard bu klasik liberal devlet anlayışına temelden karşı çıkmaktadır.

Son analizde, Rothbard, liberteryenlerin ortaya koyduğu sınırlı devlet anlayışını kıyasıya eleştirmektedir. Yazar, güç kullanımı ve vergi toplama yetkileriyle donatılmış mekanizmanın asla sınırlarına riayet etmeyeceğini belirtmektedir. Çünkü onu dengeleyecek herhangi somut bir güç bulunmamaktadır. Bu da, onu en kapsamlı suç örgütü haline getirmektedir. Keza Rothbard devletin hukuk, eğitim, alt yapı gibi temel hizmetlerdeki belirleyici rolünün toplumsal iyi konusuna da sirayet etmesini yukardaki sınırlı devlete karşı ürettiği tezlere örnek olarak sunmaktadır. Buna göre ahlak konusunda toplum için iyi olanı belirleyen devletin bunu yapmaya hakkı yoktur. Zira en büyük ahlaksızlıkları üreten mekanizma bizatihi kendisidir (Rothbard, 2009b, s. 180).

SONUÇ

Sonuç kısmında, ilk üç bölümde belirli bir çerçevede görüşleri sunulan düşünürlerin devlet kurumuna yaklaşımlarının bir özet olarak sunarak, aralarındaki farkları ve benzerlikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hayek, devlet anlayışının temeline hukuk devleti kavramını yerleştirmiştir. Bireyleri bir başkası tarafından bir şey yapmaya zorlamaya engel olmak amacıyla devlet fikrine sıcak bakan Hayek, devletin belirli kurallar çerçevesinde hareket etmek şartıyla hükümlerlik haklarını kullanabileceğini vurgulamaktadır. Düşünür, bu çerçevenin dışına çıktığı durumda meşruluğunu kaybedecek olan devlet kurumunun ancak iki konuda bireyleri zorlayabileceğini iddia etmektedir: Vergilendirme ve askerlik hizmeti.

Nozick ise Hayek'ten farklı olarak devlet kurumuna daha şüpheli bakmaktadır. Devlete ne kadar alan sağlanırsa, o kadar güçleneceğini ve bireysel özgürlükleri kısıtlayacağını ön gören Nozick, minimal devlet fikrini öne sürmüştür. Bu anlayışa göre gece bekçisi olarak tanımlanabilecek devlet yalnızca yargılama hizmetleri ve güvenlik hizmetleri gibi görevleri yerine getirmekle yükümlü olacaktır. Bir başka ifadeyle, Nozick'in devlet anlayışı minarkist bir anlayışa dayanmaktadır. Buna göre, eğitim ve sağlık gibi konularda devlet hizmet

sağlamayacak; böylece adalet ve gelirin yeniden dağıtılmasında devletin hâkimiyeti mümkün olmayacaktır.

Rothbard ise özgürlükleri kısıtlayacağı gerekçesiyle devletin varlığına doğrudan karşı çıkmaktadır. Hatta, onu büyük bir suç örgütüne benzetmektedir. Zira devlete yetki verildiğinde, tüm faaliyetlerinde bu gücünü arttırmak için hareket edeceğini savunmuştur. Bu sebeple devletin bireysel özgürlükleri giderek daha çok baskı altına alacağını öngörmektedir. Hangi alanda olursa olsun, tekellik sağlanan devletin dengelenemez bir güç olarak pahalı ve kalitesiz hizmetler sunacağını vurgulayan Rothbard, zenginliğin esas olarak -müdahaleden masun piyasada- bireylerin mübadele yoluyla üretebileceğini söylemektedir.

Yukarıdaki paragraflarda görüldüğü üzere, Hayek, Nozick ve Rothbard'ın devlete şüpheyle yaklaşımları bakidir. Ancak Hayek ve Nozick devletin -sınırlı da olsa- varlığına müsaade ederken, Rothbard devletin varlığına doğrudan karşı çıkmaktadır. Bundan farklı olarak, Hayek alt-yapı hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması gerektiğini vurgularken, Nozick ve Rothbard bu konuların piyasa tarafından çözülmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Bu sebeple Rothbard ve Nozick'in fikirleri piyasanın devlet müdahalesinden bağımsız olarak var olması eğilimine daha yakındır. Hayek ise devlete -sınırlı olarak- piyasayı kontrol edebileceği yetkiler verilmesi görüşünden kaçınmamaktadır.

Bir diğer önemli başlık ise vergi konusudur. Bu konuda üç düşünür farklı pozisyonlar almaktadır. Hayek vergilendirmeyi devletin vazgeçilmez görevi olarak görürken, Nozick ve Rothbard bu konuda oldukça şüpheli bir pozisyonda konumlanmaktadırlar. Hatta Rothbard bu konuyu bir seviye daha üste taşıyarak vergilendirmeyi devletin, bireylerin mallarını gasp etmesi olarak tanımlamaktadır.

Sonuç olarak Hayek, Nozick ve Rothbard'ın devlet kurumuna şüpheli bir şekilde yaklaştıklarını söylemek mümkündür. Bu benzerliğin temel taşı ise devletin kısıtlanmaması durumunda bireysel özgürlükleri törpüleyebilme potansiyeline sahip olduğuna dair olan inançtır. Devletin doğası gereği daha fazla güç için gerekirse bireysel özgürlükleri yok edebilecek devasa bir mekanizma olmasına dair ortak noktalara mukabil, düşünürler, bu mekanizmanın tehdit seviyesi konusunda farklı yorumlar geliştirmişlerdir. Bu sebeple piyasa ekonomisi, vergilendirme ve alt-yapı hizmetleri konusunda bu üç düşünür farklı noktalara temas etmişler ve farklı sonuçlara ulaşmışlardır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. ve Şahin, B. (2018). “Sunuş” İçinde Coşkun Can Aktan ve Bican Şahin (Der.), *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*. Ankara: Orion Yayınları.
- Barnett, R. (2007). “Anarşi Nereye? Robert Nozick Devleti Meşrulaştırdı mı?” (çev.: N. Yeşim Erdoğan), *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı: 47-48. s. 171-180.
- Barry, N. P. (1986). *On Classical Liberalism And Libertarianism*, Hong Kong: Macmillan.
- Boettke, P. J. (2016). "Sosyalizmin Nemesis'i", *Liberalizmin Kurucu Babaları*. (çev. Bünyamin Aydın), İstanbul: Liberplus Yayınları.
- Borovalı, M. (2006). “Robert Nozick-Anarşi, Devlet ve Ütopya” İçinde Robert Nozick, (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davies, S. (2013). “Liberteryenizme Tarihi ve Güncel Açından Kısa bir Bakış”, İçinde Atilla Yayla (Der.) *Hangi Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Ebeling, R. M. (1999). "Friedrich A. Hayek: A Centenary Appreciation". *Freeman: Ideas on Liberty*, Foundation for Economic Education, sayı: 49, s. 28-49.
- Erdoğan, M. (2002). "Robert Nozick'in ardından veya bireylerin hakları vardır" *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı 27. s. 99-103.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*. Ankara: Orion Yayınları.
- Gürpınar, D. (2016). *Özgürlüğün İdeolojisi Liberalizm*. İstanbul: Liberplus Yayınları.
- Hayek, F. A. (2009). “Liberalizm”, (çev.: Ünsal Çetin), *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı: 55, s. 197-223.
- Hayek, F. A. (2013). *Özgürlüğün Anayasası*, (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Ankara: BigBang Yayınları.
- Hayek, F. A. (2014). *Kölelik Yolu*, (çev.: Turhan Feyzioğlu ve diğerleri), Ankara: Liberte Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2018). “Liberteryenizm, Yeniden Dağıtım ve Devlet Faaliyetinin Sınırları”, İçinde Coşkun Can Aktan ve Bican Şahin (Der.), *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*. Ankara: Orion Yayınları.
- Kuznicki, J. (2012). “Self-Ownership in The Ethics of Liberty”, 15.10.2019 tarihinde <https://www.libertarianism.org/blog/self-ownership-ethics-liberty> erişildi.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (çev.: Alişan Oktay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, A. (2018). “Hayek, Liberalizm ve Demokrasi”, İçinde Coşkun Can Aktan ve Bican Şahin (Der.), *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*. Ankara: Orion Yayınları.
- Palmer, T. (2016). “Liberteryen Düşüncenin Tarihi ve Yapısı”, İçinde Tom Palmer (der), *Neden Özgürlük*. (çev.: Medeni Sungur), Ankara: Orion Yayınları.
- Rothbard, M. N. (2006). *For a New Liberty The Libertarian Manifesto*, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Rothbard, M. N. (2009a), *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İnsan*, (çev.: Mustafa Acar), Ankara: Liberte Yayınları.

- Rothbard, M. N. (2009b). *Özgürlüğün Etiği*, (çev.: Recep Tapramaz), Ankara: Liberte Yayınları.
- Sallas, R. (2010). “Friedrich Von Hayek: Liberalizmin Lideri ve Üstadı”, (çev.: Can Madenci), *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, sayı: 18, s.103-108.
- Taner, A. (2009). *Liberteryen Gelenekte Murray N. Rothbard ve Siyaset Felsefesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Thatcher, M. (t.y.). <https://www.margareththatcher.org/document/106689>. 10.03.2019 tarihinde erişildi.
- The Hundred Most Influential Books Since the War (1996). *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. 49(8), s. 12-18.
- Uslu, C. (2007). “Robert Nozick: Anarko-Kapitalizme Karşı Minarkizm”, *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı: 47-48, s. 143-169.
- Yaman, S. (2018) “Devlet Kurumlarına Anarko-Kapitalist bir Alternatif”, İçinde Coşkun Can Aktan ve Bican Şahin (Der.), *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*. Ankara: Orion Yayınları.
- Yaralı-Akkaya, A. (2010). “Liberalizmin Sınırlı Devlet Teorisine Çağdaş Bir Bakış: Robert Nozick ve Minimal Devlet” İçinde Hilal Onur İnce Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yayla, A. (2009). *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2010). “Friedrich August von Hayek”, İçinde Çetin Veysal (Der.) *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler (İkinci Cilt)*. İstanbul: Etik Yayınları.